การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยอาณานิคม : มองผ่านการผลิตและบริโภคกาแฟ

The economic and social change in Southeast Asia in the colonial era: The production and consumption of coffee

โดม ไกรปกรณ์*

domek.ra@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยอาณานิคม (คริสต์ศตวรรษที่ 17-กลางคริสต์ศตวรรษที่ 20) โดยศึกษากรณีการผลิตและบริโภคกาแฟ ซึ่งเป็นพืชพาณิชย์ที่ชาติตะวันตกผลักดันให้เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ผลิตเพื่อป้อนตลาดโลก ผลการศึกษาพบว่า สมัยอาณานิคมเป็นช่วงเวลาที่ชาติมหาอำนาจตะวันตกได้นำระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเข้ามาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้ภูมิภาคนี้มีการผลิตกาแฟในลักษณะของไร่ขนาดใหญ่ โดยคนพื้นเมืองในประเทศที่เป็นอาณานิคมของตะวันตก ถูกกดขี่เป็นแรงงานเพื่อให้ชาติตะวันตกได้บริโภคผลผลิตกาแฟในราคาถูกตามหลักการทุนนิยม ด้านการบริโภคกาแฟในภูมิภาคนี้ ผู้บริโภคกาแฟระยะแรกคือชาวตะวันตกที่มาอยู่ในดินแดนอาณานิคม (ส่วนกรณีของสยาม ผู้บริโภคระยะแรกคือชนชั้นสูง) และมีการตั้งร้านกาแฟตามแบบของสังคมตะวันตก ก่อนที่วัฒนธรรมการบริโภคกาแฟจะค่อยๆขยายตัวไปสู่ชนชั้นกลาง และกาแฟได้กลายเป็นเครื่องดื่มที่เป็นส่วนประกอบหนึ่งของวิถีชีวิตแบบสมัยใหม่ของคนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่นเดียวกับที่เป็นอยู่ในสังคมตะวันตก

คำสำคัญ : เอเชียตะวันออกเฉียงใต้, ประวัติศาสตร์สมัยอาณานิคม, การผลิตและการบริโภคกาแฟ

* อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

Abstract

This article aims to study the economic and social changes in Southeast Asia during the colonial period (17th - the middle of the 20th century) by studying the case of coffee production and consumption. Coffee plants were used in commercial agriculture by western colonial powers who promoted cultivation in Southeast Asian countries, in order to supply the world market. The study found that the colonial period was the time during which powerful western countries introduced capitalism into the Southeast Asia region, encouraging large-scale coffee plantations in the region. Based on the principles of capitalism, local people in western-colonized countries were forced to work especially hard in order for western consumers to be able to afford to drink coffee regularly and not just as a luxury. In terms of coffee consumption in this region, the first consumers of local coffee were the westerners living in the colonized countries (in Siam, they were the elites) and coffee shops soon became established following the western trends. Thereafter, the coffee consumption culture was gradually embraced by Asia's middle class and coffee became the drink most associated with a modern lifestyle for Southeast Asians as it had already become in western society.

Keywords: Southeast Asia, colonial history, coffee production and consumption

ความนำ

การเปลี่ยนแปลงสู่สมัยใหม่ของยุโรปที่เริ่มขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 15 ถือเป็นจุดเปลี่ยนแปลงสำคัญของประวัติศาสตร์โลก เนื่องจากเป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิวัติวิทยาศาสตร์และอุตสาหกรรม ตลอดจนการปรากฏขึ้นของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในยุโรป (ดูรายละเอียดใน ธีรยุทธ บุญมี, 2546, น.17-18; ดาริน อินทร์เหมือน, 2547, น.6-10) โดยผลสืบเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในยุโรปจะมีความชัดเจนและส่งผลสะเทือนต่อโลกอย่างชัดเจนตลอดในช่วง 5 ศตวรรษถัดมา เมื่อประเทศมหาอำนาจในยุโรปได้อาศัยความรู้และเทคโนโลยีที่เจริญก้าวหน้าเข้ายึดครองดินแดนในทวีปอเมริกาเหนือ อเมริกาใต้ และเอเชียเป็นอาณานิคมของตนเอง และจัดระเบียบของผู้คนในอาณานิคมเสียใหม่ ให้เป็นไปตามแบบที่ตน (ชาติตะวันตก) ต้องการ เพื่อใช้ดินแดนอาณานิคมเป็นแหล่งป้อนทรัพยากรให้แก่กระบวนการสร้างความมั่นคงของชาติตะวันตกตลอดช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 20 ซึ่งดินแดนในภูมิภาคต่างๆ เกือบทั่วโลกตกเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจในยุโรป (คริส บราเซียร์, 2550, น.89-98; Ashcroft, Griffiths, Tiffin, 2000, pp.40-42)

จากข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในปัจจุบัน แสดงให้เห็นว่าเมื่อมหาอำนาจยุโรปยึดครองดินแดนใด จะเปลี่ยนแปลงระบบการเมืองการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ ตลอดจนศาสนา ความเชื่อ และวิถีชีวิตของคนในอาณานิคมให้เป็นไปตามความต้องการของเจ้าอาณานิคม ดังเห็นได้จากกรณีของประเทศส่วนใหญ่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงกลางถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งแฮรี่ เจ. เบนดา (Harry J. Benda) นักประวัติศาสตร์ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เรียกว่า “ยุคอาณานิคมสมัยใหม่” ซึ่งอังกฤษ ฝรั่งเศส เนเธอร์แลนด์ เข้ามาจัดระบบบริหารและระบบการศึกษาในดินแดนที่ตกเป็นอาณานิคม (ยกเว้นประเทศสยาม) (แฮรี่ เจ. เบนดา, 2520, น.11-34) โดยสิ่งที่ตามมาคือ มหาอำนาจตะวันตกได้เปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมืองของอาณานิคมโดยส่งผู้บริหารชาวตะวันตกเข้ามาปกครองดินแดนอาณานิคมแทนผู้นำแบบจารีตท้องถิ่น เช่น กษัตริย์ สุลต่าน เจ้าเมือง ฯลฯ พร้อมทั้งตั้งระบบราชการแบบตะวันตกเพื่อเป็นกลไกในการปกครอง ด้านเศรษฐกิจ ประเทศเจ้าอาณานิคมได้นำเอาระบบทุนนิยมที่เน้นการผลิตสินค้าเพื่อส่งออกไปจำหน่ายในตลาดโลก ส่วนด้านสังคมวัฒนธรรมนั้น ระบบอาณานิคมได้สร้างคนชั้นกลางที่เป็นข้าราชการ ช่างเทคนิค ผู้ประกอบการธุรกิจ เพื่อเป็นบุคลากรสำหรับระบบราชการและระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ (ฉลอง สุนทราวาณิชย์, 2529, น.54-58; Evers, 1975)

กล่าวได้ว่า โดยภาพรวมแล้ว เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคอาณานิคมกำลังเปลี่ยนสู่สภาวะสมัยใหม่ ซึ่งความเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆที่มหาอำนาจตะวันตกนำเข้ามาส่งผลต่อผู้คนในภูมิภาคนี้ขนานใหญ่ ดังปรากฏว่า การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมืองทำให้ผู้คนใน

รัฐต่างๆ ของภูมิภาคนี้ ซึ่งประกอบด้วยคนหลายชาติพันธุ์และวัฒนธรรมถูกนำมารวมเข้าในหน่วยการเมืองเดียวกัน ภายใต้กฎหมายและระเบียบแบบแผนที่บังคับให้พวกเขาเป็นแบบเดียวกัน จนทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมในเวลาต่อมา (คาร์ล เอ. ทรอคคี, 2552, น.110-177) เช่นเดียวกับที่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจสู่การผลิตเพื่อขายตามรูปแบบของระบบทุนนิยม ทำให้มีนายทุนผู้ประกอบการค้าจากโลกตะวันตกไหลเข้ามาในภูมิภาค ขณะที่ชนพื้นเมืองจำนวนมากถูกกดขี่เป็นแรงงาน แม้ว่าจะพ้นจากสถานะการเป็นไพร่หรือทาสที่ถูกเกณฑ์แรงงานเหมือนก่อน รวมทั้งการที่ชนพื้นเมืองซึ่งเป็นชนระดับล่างตกอยู่ในภาวะยากจน เนื่องจากสูญเสียที่ดินให้แก่นายทุนหรือรัฐบาลอาณานิคม ตลอดจนการที่นักธุรกิจชาวพื้นเมืองประสบภาวะขาดทุน เนื่องจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ทั่วโลก (โรเบิร์ต เอ. เอลสัน, 2552, น.184-275)

บทความนี้มุ่งทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงสู่สมัยใหม่ทางเศรษฐกิจและสังคมของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคอาณานิคม โดยผู้เขียนพยายามทำความเข้าใจจากกรณีศึกษาที่ค่อนข้างใหม่ คือ มองการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นผ่านวัฒนธรรมการผลิตและการบริโภคกาแฟของคนในภูมิภาคนี้

ยุโรปกับการผลิตกาแฟในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

จากข้อเท็จจริงพื้นฐานที่ทราบกันในปัจจุบันนี้ ชี้ว่ากาแฟเป็นพืชตระกูลเดียวกับกุหลาบ โดยกาแฟมีอยู่หลายร้อยชนิด ที่นิยมปลูกกันมี 4 ชนิด คือ อาราบิก้า (Coffea Arabica) โรบัสต้า (Coffea Robusta) ลิเบอริกา (Coffea Liberica) เอ็กเซลซา (Coffea Excelca) (อนุรัตน์ วัฒนาวงศ์สว่าง, 2555, น.95) ในแง่ของถิ่นกำเนิดนั้น มีตำนานเล่าถึงความเป็นมาของการบริโภคกาแฟอยู่ 2 สำนวน ซึ่งส่อนัยว่าถิ่นกำเนิดของกาแฟอยู่แถบทวีปแอฟริกาหรือแถบอาหรับ โดยสำนวนแรกเล่าว่า คนเลี้ยงแพะชาวเอธิโอเปียเป็นผู้ค้นพบว่าแพะของเขาดูคึกคะนองขึ้นทุกครั้งที่กินผลไม้สีน้ำตาลอมม่วงจากต้นไม้ชนิดหนึ่ง เขาจึงลองหยิบมันมาเคี้ยวและตระหนักถึงสรรพคุณของมัน คนเลี้ยงแพะจึงเล่าเรื่องให้อิหม่ามในย่านนั้นฟัง อิหม่ามท่านนั้นได้คิดค้นกรรมวิธีการปรุงผลไม้ชนิดนี้เป็นเครื่องดื่มร้อน ส่วนอีกสำนวนหนึ่งเล่าว่าชาวเยเมนชื่อโอมาร์ ซึ่งถูกลงโทษขับออกจากเมืองไปเร่ร่อนในทะเลทรายจนค้นพบต้นกาแฟ และได้กินเม็ดกาแฟเป็นอาหารจนแข็งแรงพอจะเดินทางกลับเข้าเมือง เมื่อกลับเข้าเมือง เขาได้รับการละเว้นโทษและถ่ายทอดความรู้เรื่องกาแฟแก่มวลมนุษย์ ซึ่งตำนานสำนวนหลังมีเค้าโครงความจริงมากกว่าสำนวนแรก เนื่องจากมีหลักฐานว่า ชาวเยเมนในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 15 มีการดื่มเครื่องดื่มที่เรียกว่า “กาห์วาห์” เพื่อขจัดความง่วงในระหว่างพิธีกรรมทางศาสนาในยามราตรี (ทอม สแตนเดจ, 2553, น.142-143)

ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 กาแฟ (หรือที่ชาวอาหรับเรียกว่า “กาห์วาห์”) ได้แพร่หลายไปทั่วโลกอาหรับ และเริ่มหลุดพ้นจากการเป็นเครื่องดื่มที่นิยมบริโภคเพื่อบรรเทา

ความง่วงในยามทำพิธีกรรมทางศาสนาตอนดึก มาสู่การเป็นเครื่องดื่มทางสังคมที่มีวางขายเป็นแก้วๆ ตามท้องถนน ในตลาด รวมทั้งมีร้านที่ขายกาแฟโดยเฉพาะ ชาวมุสลิมจำนวนมากนิยมดื่มกาแฟแทนการดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ซึ่งผิดหลักศาสนา โดยที่ผู้คนเริ่มมีการถกเถียงกันเรื่องผลกระทบของการดื่มกาแฟต่อร่างกายของคนเรา และผู้นำทางศาสนาส่วนหนึ่งได้เสนอให้มีการประกาศห้ามค้าและบริโภคกาแฟ อันนำไปสู่การห้ามซื้อขายและบริโภคกาแฟทั่วนครเมกกะ แต่สุดท้ายแล้วประกาศดังกล่าวได้ถูกยกเลิกและมีการประกาศใหม่ให้กาแฟเป็นเครื่องดื่มที่ถูกกฎหมายอิสลาม (ทอม สแตนเดจ, 2553, น.142-143) และมีตำนานเล่าว่าในช่วงเวลาเดียวกันนี้ กาแฟได้แพร่หลายมายังเอเชีย โดยชาวอาหรับเป็นผู้นำกาแฟเข้ามาปลูกที่เกาะ (ศรี) ลังกา ขณะที่ตำนานอีกเรื่องเล่าว่า ชาวอินเดียผู้หนึ่งได้นำเมล็ดพันธุ์กาแฟมาปลูกในประเทศอินเดีย ซึ่งเรื่องหลังได้รับการยอมรับมากกว่า (อนุรัตน์ วัฒนาวงศ์สว่าง, 2555, น.94) โดยตำนานทั้งสองสำนวนแสดงให้เห็นว่า กาแฟได้แพร่หลายจากโลกอาหรับเข้ามาในเอเชีย และการบริโภคกาแฟจะได้แพร่หลายเข้ามายังดินแดนรอยต่อระหว่างเอเชียกับยุโรปด้วย ดังพบว่า ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16 นี้ ชาวเมืองคอนสแตนตินโนเบิล (อยู่ในประเทศตุรกี) มีการบริโภคกาแฟอย่างน้อยที่สุด 2 ครั้งต่อวัน (Mary Banks, et al., 2004, p.22)

ต่อมาในคริสต์ศตวรรษที่ 17 กาแฟจึงได้ถูกนำมาเผยแพร่ในยุโรปโดยตรง เริ่มจากที่อิตาลีในปี ค.ศ. 1605 และในปี ค.ศ. 1615 พ่อค้าชาวเวียนนา (อยู่ในประเทศออสเตรีย) ได้นำกาแฟไปจำหน่ายในยุโรปอย่างเต็มตัว (อนุรัตน์ วัฒนาวงศ์สว่าง, 2555, น.95) หลังจากที่ในช่วงเวลาหนึ่ง คริสต์ศาสนจักรถือว่ากาแฟเป็นเครื่องดื่มของปีศาจที่ชาวคริสต์พึงเลี่ยงบริโภค จนกระทั่งสมัยสมเด็จพระสันตะปาปาคลีมองต์ที่ 8 ผู้ชื่นชอบในกลิ่นและรสของกาแฟ ได้ประกาศว่า กาแฟเป็นเครื่องดื่มที่ควรได้รับการล้างบาปให้เป็นเครื่องดื่มของชาวคริสต์ ทำให้ชาวยุโรปบริโภคกาแฟกันอย่างแพร่หลายมากขึ้น (กฤษกร วงค์กรวุฒิ, 2555, น.75-76) โดยชาวดัตช์ (เนเธอร์แลนด์) เรียกชื่อเครื่องดื่มชนิดนี้ว่า โคฟี (Koffie) ซึ่งนำมาจากชื่อที่ชาวตุรกีใช้เรียกเครื่องดื่มชนิดนี้ว่า “คาเวห์” และชาวอังกฤษเรียกเครื่องดื่มรสขมนี้ว่า Coffee ตามคำที่แปลงมาจากภาษาดัตช์อีกทีหนึ่ง (เอส. จี. โจเซฟ, 2554, น.13)

ความนิยมบริโภคกาแฟของชาวยุโรปในช่วงเวลานี้เห็นได้จากการเกิดขึ้นของร้านกาแฟในอังกฤษและเนเธอร์แลนด์ในช่วงทศวรรษ 1650 และทศวรรษ 1660 โดยปัญญาชนของยุโรปถือว่า กาแฟเป็นเครื่องดื่มของยุคใหม่ที่ช่วยเสริมสร้างความเฉียบคมทางปัญญาและความกระปรี้กระเปร่าในการทำงาน เป็นตัวอย่างที่ดีเยี่ยมของความเป็นสมัยใหม่และความก้าวหน้า (ทอม สแตนเดจ, 2553, น.139-147) ในขณะที่ร้านกาแฟในยุโรปเป็นสถานที่พบปะของผู้คนที่มาอภิปรายถกเถียงเรื่องการเมืองและความคิดทางการเมือง ตลอดจนเรื่องธุรกิจและเรื่องซุบซิบต่างๆ ซึ่งหลายครั้งที่การอภิปรายในร้านกาแฟหลายครั้งได้นำไปสู่ความพยายามผลักดันให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในยุโรป ดังปรากฏว่า ในฝรั่งเศส

ช่วงปี 1789 ในร้านกาแฟมีผู้คนแออัดกันเพื่อฟังนักพูดบางคนวิพากษ์วิจารณ์การบริหารประเทศที่ล้มเหลวของรัฐบาล ก่อนที่จะตามด้วยการที่กามิลล์ เดส์มูแลง ทนายความหนุ่มจะเปิดฉากการปฏิวัติฝรั่งเศสที่ร้านกาแฟแห่งหนึ่ง โดยเชิญชวนให้ผู้คนที่นั่งในร้านกาแฟจับอาวุธขึ้นทำการปฏิวัติ (ทอม สแตนเดจ 2553, น.147-148; Cowan, 2005, pp.194-222) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ร้านกาแฟในยุโรปมีสถานะเป็นพื้นที่สาธารณะที่ส่งเสริมให้สังคมยุโรปเกิดความก้าวหน้าทางการเมืองและสังคม หรือเรียกด้วยภาษาทางวิชาการว่า ร้านกาแฟเป็นพื้นที่ “ประชาสังคม” (Civil Society) (ธีรยุทธ บุญมี, 2547, น.70-71)

อีกด้านหนึ่งก็ปรากฏว่า ความนิยมบริโภคกาแฟของชาวยุโรปในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 ทำให้ชาติมหาอำนาจตะวันตกในขณะนั้นต้องการผลิตกาแฟเพื่อเป็นสินค้าและล้มล้างระบบการค้ากาแฟที่ถูกผูกขาดโดยดินแดนอาหรับ โดยในศตวรรษเดียวกันนี้ เนเธอร์แลนด์เป็นชาติแรกที่สามารถผลิตกาแฟเพื่อการค้าได้สำเร็จ หลังจากที่นักเดินเรือชาวดัตช์ลักลอบนำกิ่งกาแฟของชาวอาหรับมายังกรุงอัมสเตอร์ดัม และสามารถปลูกมันได้สำเร็จในเรือนกระจก หลังจากนั้นในทศวรรษ 1690 บริษัทอินเดียตะวันออกของเนเธอร์แลนด์ (V.O.C.) ได้มีนโยบายให้อาณานิคมของตนเองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ ชวา ทำไร่กาแฟขนาดใหญ่เพื่อผลิตกาแฟออกสู่ตลาดในราคาที่ต่ำกว่ากาแฟจากอาหรับ (ทอม สแตนเดจ, 2553, น.152-153)

เช่นเดียวกับที่พบว่า ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 ฝรั่งเศสก็กำหนดให้อาณานิคมในหมู่เกาะแคริบเบียนและอเมริกาใต้ทำไร่กาแฟขนาดใหญ่เพื่อส่งผลผลิตออกสู่ตลาด ก่อนที่ในปี ค.ศ. 1888 จะกำหนดให้เวียดนามซึ่งเป็นอาณานิคมของตนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทำการผลิตกาแฟเพื่อจำหน่าย (Bidthsiri Tanetsakulwatana, 2009, p.28)

มหาอำนาจยุโรปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อีก 2 ชาติก็ทำในลักษณะเดียวกับเนเธอร์แลนด์และฝรั่งเศส โดยสเปนมีความพยายามที่จะให้อาณานิคมของตนในภูมิภาคนี้ คือ ฟิลิปปินส์เป็นแหล่งผลิตกาแฟ ดังพบว่าในช่วงปี ค.ศ.1780-1796 สเปนได้ส่งเสริมให้ชาวฟิลิปปินส์ปลูกกาแฟ แต่โดยภาพรวมแล้ว ความพยายามของสเปนไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควรเมื่อเทียบกับความพยายามของเนเธอร์แลนด์ เห็นได้จากข้อเท็จจริงที่ว่าในช่วงปี ค.ศ.1795-1796 ผู้ว่าราชการจังหวัดบูคาลานของฟิลิปปินส์มีคำสั่งให้ปลูกกาแฟทั่วจังหวัด แต่ไม่กี่ปีหลังจากนั้นมีต้นกาแฟเหลือเพียงไม่กี่ต้น เนื่องจากไม่มีใครดื่มกาแฟและไม่มีคนซื้อเมล็ดกาแฟเลย จนกระทั่งอีกกว่า 2 ทศวรรษถัดมา ฟิลิปปินส์จึงเริ่มมีการผลิตกาแฟเพื่อขายอย่างชัดเจนขึ้น ดังเห็นได้จากกรณีของหมู่บ้านอินดังและซิลังในจังหวัดคาวิเต้ ซึ่งมีการผลิตกาแฟมอคคาซึ่งที่เป็นที่นิยมของชาวตะวันตกอย่างจริงจังในปี ค.ศ. 1818 (20 กว่าปีหลังจากสเปนมีนโยบายส่งเสริมให้ชาวฟิลิปปินส์ปลูกกาแฟเพื่อขาย) (โอ. ดี. คอร์ปุส, 2556, น.168)

ในกรณีของอังกฤษ พบว่า บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ (E.I.C) เริ่มทำการค้ากาแฟ โดยนำเข้ากาแฟจากอาหรับผ่านอินเดียซึ่งเป็นอาณานิคมของตนในเอเชีย (K. N. Chaudhuri, 2006, pp.359-383) หลังอังกฤษชนะฝรั่งเศสในสงครามเจ็ดปี (ค.ศ. 1756-1763) จึงเริ่มขยับเข้ามามีบทบาทในการผลิตกาแฟในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เนื่องจากอังกฤษได้ครอบครองดินแดนบริเวณตะวันออกของอินเดียส่วนที่เป็นของฝรั่งเศสและต่อมาในช่วงปี ค.ศ. 1780-1784 อังกฤษประกาศสงครามกับเนเธอร์แลนด์ ซึ่งให้ความช่วยเหลือสหรัฐอเมริกาในการประกาศอิสรภาพจากอังกฤษ ความสูญเสียจากสงครามส่งผลให้เนเธอร์แลนด์ทำสนธิสัญญาสงบศึกกับอังกฤษ และอังกฤษเริ่มเข้ามาท้าทายอำนาจการค้าของเนเธอร์แลนด์ในหมู่เกาะอินเดียตะวันออก โดยมองว่า หากยึดครองเกาะชวาได้จะเป็นผลดีต่อความปลอดภัยของอินเดียซึ่งเป็นอาณานิคมสำคัญของอังกฤษในเอเชีย จนกระทั่งช่วงปี ค.ศ. 1811-1816[1] อังกฤษจึงได้ปกครองเกาะชวา ซึ่งเป็นอาณานิคมของเนเธอร์แลนด์ และเปลี่ยนมาอยู่ใต้อำนาจของฝรั่งเศสในช่วงการขยายอิทธิพลของจักรพรรดินโปเลียน ก่อนที่จะเปลี่ยนมาอยู่ใต้อำนาจของอังกฤษอีกทอดหนึ่ง โดยตลอดช่วงที่อังกฤษปกครองเกาะชวาได้ใช้นโยบายแสวงหาผลประโยชน์จากการผูกขาดการผลิตและค้ากาแฟตามแบบอย่างของเนเธอร์แลนด์ (ปณิธี เหล็กกล้า, 2548, น.44-59, น.111-112) หลังจากนั้นอังกฤษจะมีนโยบายให้อาณานิคมของตนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ผลิตกาแฟเพื่อขายอย่างจริงจังเช่นเดียวกับประเทศมหาอำนาจอื่นๆ ดังปรากฏว่านับตั้งแต่ปี ค.ศ.1888-1906 มลายา (มาเลเซียและสิงคโปร์) ซึ่งเป็นอาณานิคมของอังกฤษมีการส่งออกกาแฟในปริมาณมาก คิดเป็นลำดับ 2-3 ของภูมิภาคนี้ รองจากหมู่เกาะอินเดียตะวันออกของเนเธอร์แลนด์ (หรือหมู่เกาะอินโดนีเซีย) และติมอร์ของโปรตุเกส (David Bulbeck, et.al., 1998, pp.155-156) ขณะที่กาแฟที่ผลิตได้ในฟิลิปปินส์มีปริมาณน้อยมากเมื่อเทียบกับปริมาณกาแฟที่ผลิตได้ในหมู่เกาะอินเดียตะวันออกของเนเธอร์แลนด์ (ดูตารางที่ 1 ประกอบ)

ตารางที่ 1 ปริมาณการส่งออกกาแฟของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ค.ศ. 1880-1935 (ตัน)

ปี	หมู่เกาะอินโดนีเซีย	ติมอร์ของโปรตุเกส	มลายา	ฟิลิปปินส์	อินโดจีน
1880	85,544			5,040	
1883	105,975	1,756			
1884	100,065	1,190		7,530	1,000
1890	38,748	1,103	50	4,873	
1895	5,6375	1,192	270		
1900	51,035	637	2,650		

ปี	หมู่เกาะอินโดนีเซีย	ติมอร์ของโปรตุเกส	มลายา	ฟิลิปปินส์	อินโดจีน
1905	34,272	649	1,920		
1910	15,831	650			
1915	53,298	480			358
1920	62,244				949
1925	69,729				400
1930	61,514				
1935	81,471				1,000

ที่มา : ตัดทอนมาจาก David Bulbeck et al., 1998, pp.156-157

ตารางนี้แสดงให้เห็นถึงการเพิ่มขึ้นของการผลิตกาแฟในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งยังแสดงถึงนัยของการแข่งขันทางการค้ากาแฟระหว่างเจ้าอาณานิคมในภูมิภาคนี้ (ดู Mary Banks et al., 2004, pp.22-27) โดยข้อที่น่าสนใจคือ ก่อนหน้าที่มหาอำนาจตะวันตกจะมีนโยบายให้ประเทศอาณานิคมผลิตกาแฟเพื่อขายนั้น คนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รู้จักกาแฟอยู่ก่อนแล้ว ดังเห็นร่องรอยในบันทึกของลาลูแบร์ ทูตฝรั่งเศสที่เข้ามาอาณาจักรอยุธยา (สยาม) เมื่อปี ค.ศ.1687 ได้กล่าวในบันทึกของเขาว่า แขกมัวร์[2] ในประเทศสยามดื่มกาแฟซึ่งมาจากเมืองอาหรับ (มองซิเออร์ เดอ ลาลูแบร์, 2552, น.82) และผู้คนในภูมิภาคนี้สามารถซื้อหากาแฟจากพ่อค้าอาหรับได้ไม่ยากนัก ดังปรากฏในเอกสารของชาวอาหรับที่เขียนขึ้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 8-9 ว่ามีการเล่นเรื่องการค้าของชาวอาหรับกับชาวจีน ชาวมลายู (โดยเฉพาะกับผู้คนในเกาะสุมาตรา) และผู้คนในหมู่เกาะในทะเลจีนตอนใต้ โดยเนื้อความของเอกสารอาหรับเหล่านี้ยังกล่าวย้อนหลังว่า เส้นทางการค้าระหว่างอาหรับกับดินแดนในเอเชียตะวันออกและตะวันออกเฉียงใต้นี้มีมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 4 แล้ว (ธิดา สาระยา, 2554, น.535-540)

ความแตกต่างระหว่างการเข้ามาของกาแฟจากอาหรับและกาแฟจากชาติมหาอำนาจยุโรป อยู่ตรงที่นโยบายการผลิตกาแฟเพื่อขายของชาติตะวันตกเป็นสิ่งที่มาพร้อมกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมของชาติตะวันตกที่เน้นการผลิตสินค้าชนิดหนึ่งๆ ในปริมาณมากๆ ตามความต้องการของตลาดเพื่อค้าขายเอากำไร[3] โดยลักษณะการผลิตกาแฟเพื่อขายตามรูปแบบของชาติตะวันตกเห็นได้จากกรณีของเกาะชวาที่เนเธอร์แลนด์ได้นำเอาระบบการปลูก (Cultivation System) มาใช้ โดยรัฐบาลอาณานิคมบังคับให้ชาวชวาปลูกพืชเศรษฐกิจซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดโลก เพื่อให้รัฐบาลนำผลผลิตที่ได้ไปจำหน่าย โดยชาวพื้นเมืองต้องเป็นแรงงานการผลิตให้รัฐบาลโดยไม่ได้รับค่าตอบแทน (The Cultivation System) และต้อง

ขายผลผลิตที่ได้ให้รัฐบาลในราคาที่รัฐเป็นผู้กำหนด ตลอดจนนำเงินส่วนหนึ่งที่ได้จากการขายมาจ่ายภาษีที่ดินให้แก่รัฐบาล ซึ่งระบบการเพาะปลูกทำกำไรจำนวนมหาศาลให้แก่เนเธอร์แลนด์ (ดูตารางที่ 2 ประกอบ) ขณะเดียวกันก็ส่งผลกระทบอย่างมากต่อราษฎรชาวชวาเนื่องจากถูกขูดรีดตลอดกระบวนการผลิตและจำหน่ายกาแฟให้แก่รัฐบาล อีกทั้งระบบการเพาะปลูกยังเต็มไปด้วยการฉ้อฉลคดโกงในทุกระดับชั้น ทั้งจากชาวดัตช์และชนพื้นเมืองเอง (Cornelis Fasser, 1994; ทวีศักดิ์ เผือกสม, 2555, น.93-117)

ตารางที่ 2 ผลตอบแทนทางการเงินจากระบบการเพาะปลูกในชวาของรัฐบาลเนเธอร์แลนด์ ค.ศ. 1840-1859 (กิลเดอร์)

ชนิดพืช	ค.ศ. 1840-1849	ค.ศ. 1850-1854	ค.ศ. 1855-1859
กาแฟ	64,826,679	77,539,790	105,599,071
น้ำตาล	4,081,847	3,384,980	33,704,786
พริกไทย	191,292	205,138	203,398

ที่มา : ดัดแปลงจาก Cornelis Fasseur, 1994, p.151; ทวีศักดิ์ เผือกสม, 2555, น.109-110

นอกจากนี้ คลิฟฟอร์ด เกียตซ์ (Clifford Geertz) นักมานุษยวิทยาผู้ศึกษาเรื่องสังคมชวา ยังได้ชี้ให้เห็นถึงผลกระทบของระบบการเพาะปลูกต่อสังคมชวาอีกอย่างน้อย 3 ประการ คือ 1) การที่เนเธอร์แลนด์มุ่งบังคับใช้นโยบายการเพาะปลูกบนเกาะชวาอย่างเข้มข้น ส่งผลให้เกิดรูปแบบเศรษฐกิจ-สังคมที่ขัดแย้งแตกต่างกันอย่างสุดขั้วระหว่างอินโดนีเซียตอนใน (เกาะชวา) กับอินโดนีเซียตอนนอก (เกาะอื่นๆ ของอินโดนีเซีย)[4] 2) ระบบการเพาะปลูกทำให้ระบบเศรษฐกิจของชวาเป็นระบบเศรษฐกิจแบบคู่ขนาน ระหว่างภาคเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ภายใต้อิทธิพลของเนเธอร์แลนด์ กับภาคเศรษฐกิจที่ตั้งอยู่บนฐานการใช้แรงงานตามจารีตท้องถิ่น 3) ระบบการเพาะปลูกทำให้ภาคการผลิตของเกษตรกรชวาผูกมัดกับระบบเศรษฐกิจโลกสมัยใหม่ แต่ระบบการเพาะปลูกไม่เปิดโอกาสให้ชนพื้นเมืองชวาแทรกตัวเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของโลกสมัยใหม่ และเป็นอุปสรรคต่อการที่เกษตรกรชนพื้นเมืองจะปรับตัวให้ทันสมัย (Clifford Geertz, 1963, p.53 อ้างถึงใน ทวีศักดิ์ เผือกสม, 2555, น.95)

ไม่เฉพาะแต่ประเทศอาณานิคมเท่านั้น แม้แต่ประเทศสยามซึ่งไม่ได้เป็นอาณานิคมของชาติตะวันตกก็มีการผลิตกาแฟเพื่อส่งออก ดังปรากฏว่าบันทึกของสังฆราชปาลเลอกัวซ์[5] ผู้ปกครองคณะบาทหลวงในสยาม ซึ่งได้เดินทางไปถึงจันทบุรีในปี ค.ศ. 1838 ได้ระบุว่ากษัตริย์สยามทรงรับสั่งให้ปลูกกาแฟที่นั่น (จันทบุรี) (มงเซญอร์ ปาลเลกัวซ์, 2552, น.69) ทั้งยังมีหลักฐานว่า สมเด็จเจ้าพระยามหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) ได้ทำไร่กาแฟบางกอกฝั่งตะวันตก (ฝั่งธนบุรี) และได้ส่งผลผลิตให้เซอร์ จอห์น เบาริง เป็นตัวอย่าง 2 ถุง (บันทึก

รายวันของเซอร์ จอห์น เบาริง และสนธิสัญญาเบาริง, 2556, น.100) แต่การทำไร่กาแฟในสยามช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ยังมีไม่มากนักเพราะต้องใช้แรงงานมาก ผู้ที่ทำไร่กาแฟจึงมีเฉพาะกลุ่มเชื้อพระวงศ์และขุนนางที่มีแรงงานไพร่ในสังกัด (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2538, น.154) อย่างไรก็ดี ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ที่มีอยู่แสดงให้เห็นว่า ในช่วงรอยต่อระหว่างปีสุดท้ายของรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นสยามมีการส่งออกกาแฟ ดังเห็นได้จากรายชื่อสินค้าออกของสยามที่พบในหนังสือราชอาณาจักรสยาม ซึ่งเขียนโดยพระสยามธุรานุรักษ์ [พระสยามธุรานุรักษ์ (แอ็ม อา เดอ เกรอัง), 2543,น.33] โดยการผลิตกาแฟเพื่อขายในกรณีของสยามคงมีลักษณะแตกต่างจากการผลิตกาแฟในอาณานิคมของตะวันตกในแง่ปริมาณผลผลิต ดังพิจารณาได้จากข้อเท็จจริงที่ว่า สินค้าออกสำคัญของสยามนับตั้งแต่ทำสนธิสัญญาเบาริงกับอังกฤษจนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้แก่ ข้าว ไม้สัก ดีบุก และยางพารา (ดู ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2542, น.188-204; สมภพ มานะรังสรรค์, 2544) ประกอบกับข้อเท็จจริงในหนังสือของพระสยามธุรานุรักษ์ที่บ่งชี้ว่าการปลูกกาแฟเพื่อส่งออกของสยามเริ่มมีความสำคัญมากขึ้นเรื่อยๆ แม้ว่าจะยังเป็นรองจากการส่งออกข้าว [สยามธุรานุรักษ์ (แอ็ม อา เดอ เกรอัง) 2543, น.42-45] สภาพดังกล่าวนี้ต่างจากอาณานิคมของตะวันตกที่ถูกเจ้าอาณานิคมเน้นให้ผลิตกาแฟเป็นสินค้าออกอันดับแรก

ข้อแตกต่างอีกประการหนึ่งที่สามารถนำมาพิจารณาได้คือ ประเด็นเรื่องการกดขี่ขูดรีดแรงงานการผลิตกาแฟ ซึ่งมีแนวโน้มว่าสยามมีการกดขี่แรงงานน้อยกว่ามาก โดยพิจารณาได้จากข้อเท็จจริงที่ว่าในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ซึ่งตรงกับช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 สยามมีการใช้แรงงานชาวจีนรับจ้าง และลดหย่อนเวลาการเกณฑ์แรงงานไพร่ ก่อนที่ในเวลาต่อมา สยามได้ยกเลิกระบบศักดินาซึ่งเป็นกลไกที่รัฐใช้ในการเรียกเกณฑ์แรงงานไพร่และทาสเมื่อปี ค.ศ. 1896 ทำให้ราษฎรเปลี่ยนเป็นแรงงานอิสระ (ดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2538, น. 105-161 และอัญชลี สุสายัณห์, 2552) ต่างจากระบบการผลิตของชาติตะวันตกที่ใช้ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 (โดยเฉพาะกรณีของเนเธอร์แลนด์) ซึ่งมีการกดขี่ขูดรีดแรงงานเพื่อผลกำไรของเจ้าอาณานิคมดังที่ได้กล่าวในตอนต้นแล้ว

การบริโภคกาแฟในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ก่อนที่วัฒนธรรมการบริโภคกาแฟของชาวตะวันตกจะเผยแพร่เข้ามา ผู้คนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งรู้จักกาแฟที่ชาวอาหรับนำเข้ามาก่อนแล้วยังไม่นิยมบริโภคกาแฟ ดังเห็นร่องรอยได้จากกรณีของสยามซึ่งในบันทึกของลาลูแบร์ ราชทูตฝรั่งเศสที่เข้ามากรุงศรีอยุธยาในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 ได้ระบุว่าในสยามนั้นพวกที่ดื่มกาแฟคือ แขกมัวร์ ส่วนชาวสยามนิยมดื่มน้ำบริสุทธิ์ น้ำชา เหล้า (มองซิเออร์ ลาลูแบร์, 2552, น.77-82) สอดคล้องกับ

บันทึกของสังฆราชปาลเลอกัวซ์ที่ระบุว่าชาวสยามนิยมดื่มน้ำเย็นบริสุทธิ์และน้ำชา (มองซิเออร์ ลาลูแบร์, 2552, น.77-82) โดยเหตุที่ชาวสยามไม่นิยมดื่มกาแฟทั้งๆที่รู้จักกาแฟมาตั้งแต่สมัยอยุธยานั้น ส.พลายน้อย ได้กล่าวว่าคนไทยไม่นิยมดื่มกาแฟเพราะมีรสขม (ส.พลายน้อย, 2554, น.60)

อีกกรณีหนึ่งที่ชี้ว่าแม้จะรู้จักกาแฟมาก่อนชาติตะวันตก แต่คนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไม่นิยมดื่มกาแฟ ได้แก่กรณีของชาวพื้นเมืองในจังหวัดบูคาลานของฟิลิปปินส์ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ซึ่งได้รับคำสั่งจากผู้ว่าราชการจังหวัดให้ปลูกกาแฟทั้งจังหวัด แต่หลังจากนั้นไม่กี่ปีในจังหวัดก็เหลือกาแฟไม่กี่ต้น เนื่องจากชาวบ้านไม่ดื่มกาแฟและไม่ซื้อเม็ดกาแฟ (กรณีนี้ได้กล่าวถึงในช่วงกลางๆ ของบทความนี้แล้ว)

กล่าวได้ว่า ชาวตะวันตกเป็นผู้นำเอาวัฒนธรรมการดื่มกาแฟแบบสมัยใหม่เข้ามาในภูมิภาคนี้ โดยในระยะแรกนั้นวัฒนธรรมการดื่มกาแฟแบบตะวันตกยังไม่ได้ถ่ายทอดสู่คนพื้นเมืองโดยตรง ดังเห็นได้จากกรณีของผู้คนในหมู่เกาะอินเดียตะวันออกของเนเธอร์แลนด์ (หมู่เกาะอินโดนีเซีย) ซึ่งปรากฏว่า แม้ชาวดัตช์จะปกครองและบังคับให้ชนพื้นเมืองปลูกกาแฟ แต่ไม่ได้ส่งเสริมให้ชนพื้นเมืองดื่มกาแฟ มีการห้ามไม่ให้ชนพื้นเมืองผู้ปลูกนำเม็ดกาแฟกลับไปใช้เองอย่างเด็ดขาด อย่างไรก็ตาม ท้ายที่สุดแล้วชนพื้นเมืองก็รู้จักดื่มกาแฟโดยเริ่มจากการเก็บเม็ดกาแฟจากมูลของอีเห็น (ชนพื้นเมืองเรียกว่า “ลูวัก”) ที่แอบมากินเม็ดกาแฟในไร่แล้วถ่ายมูลทิ้งไว้ มาล้าง-ตาก-คั่ว-บดและลองชงดื่ม ก่อนที่ชาวดัตช์จะรู้จักกาแฟจากมูลอีเห็นที่ชนพื้นเมืองเอามาชงดื่มแล้วรู้สึกติดใจในรสชาติและกลิ่นหอมของกาแฟชนิดนี้ [ซึ่งถูกเรียกว่า “โกปี ลูวัก” (Kopi Luwak)][6] กลายเป็นกาแฟที่ชาวดัตช์เก็บไว้ใช้เฉพาะยามรับแขกหรือแบ่งขายกันเฉพาะภายในอาณานิคมของดัตช์เพราะผลผลิตมีน้อย (กฤษกร วงษ์กรวุฒิ, 2555, น.172-176) ซึ่งกรณีนี้แสดงให้เห็นว่าชาวตะวันตกเป็นผู้นำวัฒนธรรมการดื่มกาแฟเข้ามาในอาณานิคม โดยวัฒนธรรมนี้ถูกจำกัดตัวอยู่ในกลุ่มชาวตะวันตก แต่ชนพื้นเมืองได้เรียนรู้วัฒนธรรมดังกล่าวและสามารถต่อยอดจนได้กาแฟชนิดใหม่ที่ชาวดัตช์ก็นิยมกาแฟที่ชนพื้นเมืองค้นพบ

หรือกรณีของการบริโภคกาแฟในเวียดนาม ซึ่งคล้ายกับกรณีของผู้คนในอาณานิคมของเนเธอร์แลนด์ในแง่ที่ว่าเจ้าอาณานิคมเป็นผู้นำวัฒนธรรมการบริโภคกาแฟเข้ามา ดังพบว่าชาวฝรั่งเศสได้ริเริ่มเปิดร้านกาแฟในเวียดนาม โดยลูกค้าพวกแรกๆ ของร้านได้แก่ มิชชันนารีและข้าราชการชาวฝรั่งเศส ก่อนที่วัฒนธรรมการดื่มกาแฟภายในร้านกาแฟจะขยายตัวอย่างช้าๆ ไปสู่ชนชั้นกลางชาวเวียดนามในเวลาต่อมา (Tanetsakulwatana Bidthsiri, 2009, pp.29-30)

สำหรับกรณีของสยาม (ไทย) ซึ่งมีทั้งข้อคล้ายและข้อต่างกับกรณีของผู้คนในอาณานิคมของตะวันตก ข้อคล้ายคือ ร้านกาแฟร้านแรกของไทยที่มีบันทึกไว้ได้แก่ ร้าน Red Cross

Tea Room ของชาวอเมริกันชื่อ มิสโคว์ ซึ่งตั้งขึ้นเมื่อปี ค.ศ. 1917 โดยร้านตั้งอยู่บริเวณสี่กั๊กพระยาศรี เปิดขายทุกวันพฤหัสบดี และเจ้าของร้านนำกำไรที่ได้ไปบำรุงกาชาดฝ่ายสัมพันธมิตร เนื่องจากช่วงนั้นเป็นช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 แต่ข้อต่างจากกรณีของดินแดนอาณานิคมของตะวันตกคือ ลูกค้าพวกแรกๆ ของร้าน Red Cross ได้แก่ ชาวตะวันตกและเชื้อพระวงศ์-ข้าราชการ ชาวสยาม (ศรินธร รัตน์เจริญขจร, 2544, น.27) นอกจากร้านของมิสโคว์แล้ว ในเวลาต่อมา เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้กรมรถไฟหลวงเช่าที่พระราชวังพญาไทเปิดเป็นโฮเต็ลพญาไท ซึ่งมีการเปิดร้านกาแฟนรสิงห์เป็นกิจการสาขาของโฮเต็ล โดยพระยาประสิทธิ์ศุภการ (ต่อมาภายหลังได้เลื่อนตำแหน่งเป็นเจ้าพระยารามราฆพ) เป็นผู้จัดการร้าน ซึ่งร้านกาแฟแห่งนี้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจของชาวต่างชาติและชาวไทยที่มานั่งดื่มกาแฟ ฟังดนตรี (กรรณิการ์ จ่างกมล, 2553, น.192-244; ศรินธร รัตน์เจริญขจร, 2554, น.27) โดยลูกค้าชาวไทยของร้านกาแฟนรสิงห์เกือบทั้งหมดคือพวกข้าราชการและคหบดี (ศรินธร รัตน์เจริญขจร, 2544, น.27)

ทั้งยังปรากฏว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีชาวจีนอพยพเปิดร้านกาแฟ “เอี๊ยะแซ” ขึ้นในย่านสำเพ็ง โดยร้านกาแฟแห่งนี้เป็นร้านที่มีชื่อเสียงโด่งดัง เพราะเป็นร้านกาแฟแห่งเดียวในย่านสำเพ็ง-พาดสาย และที่สำคัญคือร้านนี้เป็นศูนย์รวมของเถ้าแก่ภัตตาคารอาหารจีน พ่อครัว ช่างเครื่องต่างๆ คนจีนที่มาหางานทำ ฯลฯ จึงเป็นช่องทางให้พวกเขาได้พบปะพูดคุยกัน (จุฬากรณ์ มาเสถียรวงศ์, 2549, น.273-280) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ร้านกาแฟเอี๊ยะแซเปรียบได้กับพื้นที่ประชาสังคมของคนในสังคมนั่นเอง

สรุปและข้อเสนอแนะ

จากที่กล่าวทั้งหมด เมื่อมองโดยภาพรวมจะเห็นได้ว่า การเข้ามาของวัฒนธรรมการบริโภคกาแฟแบบตะวันตกเป็นส่วนหนึ่งของทำให้ผู้คนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก้าวสู่การเป็นสังคมสมัยใหม่ เนื่องจากการเข้ามาของวัฒนธรรมการผลิตกาแฟและการบริโภคกาแฟตามแบบอย่างสังคมตะวันตก ทำให้คนในภูมิภาคนี้ได้สัมผัสกับการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อขายตามกลไกของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม (ซึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ทำให้เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก้าวสู่ความเป็นสมัยใหม่) อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่า การบริโภคกาแฟของคนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไม่ใช่แค่เรื่องของการรับวัฒนธรรมตะวันตกมาปฏิบัติ แต่ในบางกรณีชี้ว่า คนในภูมิภาคนี้ได้นำเอาวัฒนธรรมตะวันตกมาต่อยอด กลายเป็นวัฒนธรรมใหม่ที่ส่งต่อกลับไปยังชาวตะวันตก เช่น กรณีชนพื้นเมืองในหมู่เกาะอินโดนีเซียที่ค้นพบกาแฟ “โกปี ลูวัก” จากมูลของอีเห็น และบางกรณีเราอาจตีความได้ว่าการที่คนในภูมิภาคนี้ดื่มกาแฟตามแบบตะวันตก มีนัยถึงการสร้างอัตลักษณ์ที่แสดงให้เห็นว่าตนมีวัฒนธรรมที่เจริญก้าวหน้าหรือทันสมัย เพื่อใช้ในการจัดลำดับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างคนภายใน

สังคมนั้นๆ ดังเห็นได้จากข้อเท็จจริงที่ว่า ชนชั้นสูงในประเทศสยามมีการนำเอาความรู้และวิธีการบริโภคอาหารและเครื่องดื่มแบบตะวันตกมาใช้ในการแสดงว่าพวกตนเป็นผู้มีวัฒนธรรมอาหารที่ศิวิไลซ์แตกต่างจากราษฎรทั่วไปและได้เผยแพร่ลักษณะเด่นนี้ให้แก่ผู้คนที่อยู่ใต้ปกครองได้รับรู้ เพื่อให้เกิดการยอมรับสถานะที่แตกต่างกันระหว่างชนชั้นสูงกับราษฎร (กมลทิพย์ จ่างกมล, 2545, น.133-168) ซึ่งข้อสังเกตนี้เป็นประเด็นที่ผู้สนใจคงจะต้องศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมต่อไป

เชิงอรรถ

[1] เนเธอร์แลนด์เข้ายึดครองหมู่เกาะอินโดนีเซียเป็นอาณานิคมได้สำเร็จในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 แต่ในช่วงปี ค.ศ. 1795-1814 ฝรั่งเศสได้เข้ายึดครองเนเธอร์แลนด์ ทำให้อาณานิคมของเนเธอร์แลนด์ตกเป็นของฝรั่งเศส แต่กษัตริย์ของเนเธอร์แลนด์ซึ่งลี้ภัยมาอยู่ในอังกฤษได้มอบหมายให้อังกฤษรับช่วงดูแลอาณานิคมของเนเธอร์แลนด์ ประกอบกับการที่กองทัพเรือของอังกฤษรบชนะกองทัพเรือของฝรั่งเศสอย่างต่อเนื่องในช่วงปี ค.ศ. 1810-1811 อังกฤษจึงเข้ามาปกครองชวา และในปี ค.ศ. 1816 อังกฤษได้คืนเกาะชวาให้เนเธอร์แลนด์

[2] แขกมัวร์ (Moor) หมายถึง มุสลิมหรือผู้นับถือศาสนาอิสลามที่มาจากแอฟริกาตะวันออก เอเชียตะวันออกกลาง เอเชียกลาง และอินเดีย

[3] ดูรายละเอียดเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมใน ฟุลเชอร์ 2554; คราย์อัน และชาทิล, 2554

[4] คำว่า “อินโดนีเซียตอนใน” และ “อินโดนีเซียตอนนอก” ซึ่งทวีศักดิ์ เผือกสม กล่าวถึง (โดยอ้างถึงงานของคลิฟฟอร์ด เกียรต์) เมื่อพิจารณาจากสภาพภูมิศาสตร์และข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ของอินโดนีเซียแล้ว “อินโดนีเซียตอนใน” หมายถึง เกาะชวา ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เนเธอร์แลนด์ให้ความสำคัญในฐานะที่ตั้งของเมืองบัตตาเวีย ศูนย์กลางการบริหารราชการของเนเธอร์แลนด์ในหมู่เกาะอินเดียตะวันออก อีกทั้งเกาะชวายังเป็นแหล่งผลิตพืชเศรษฐกิจที่สำคัญและทำรายได้จำนวนมากให้แก่เนเธอร์แลนด์ คือ กาแฟและอ้อย ส่วนอินโดนีเซียตอนนอก หมายถึง เกาะอื่นๆ นอกเหนือจากเกาะชวา

[5] โดยทั่วไปคนไทยจะคุ้นชื่อสังฆราชท่านนี้ในนาม “ปาลเลอกัวซ์” แต่หนังสือ “เล่าเรื่องกรุงสยาม” ผลงานของสังฆราชท่านนี้ฉบับแปลภาษาไทยโดยสันต์ ท. โกมลบุตร (พิมพ์ครั้งที่ 4 โดยสำนักพิมพ์ศรีปัญญา) กล่าวถึงสังฆราชท่านนี้โดยสะกดชื่อว่า “ปาลเลกัวซ์”

[6] โดยทั่วไปแล้วคนไทยจะรู้จัก “โกปี ลูวัก” ในชื่อ กาแฟขี้ชะมด แต่กฤษกร วงค์กรวุฒิ ซึ่งได้ค้นคว้าเรื่องกาแฟพันธุ์ต่างๆ ได้เสนอว่า จริงๆ แล้วโกปี ลูวัก คือ กาแฟมูลอีเห็น ไม่ใช่มูลชะมดดังที่คนไทยเข้าใจกัน โปรดดูรายละเอียดในกฤษกร วงษ์กรวุฒิ, 2555

เอกสารอ้างอิง

กมลทิพย์ จ่างกมล. (2545). *อาหาร: การสร้างมาตรฐานในการกินกับอัตลักษณ์ทางชนชั้น*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขามานุษยวิทยา ภาควิชามานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากรล กรุงเทพฯ.

กรรณิการ์ ตันประเสริฐ. (2553). *พระราชวังพญาไทในวันวารห้าแผ่นดิน*. กรุงเทพฯ: มติชน.

กฤษกร วงค์กรวุฒิ. (2555). *ขมร้อนร้อน*. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.

คราย์อัน, แดน และชาทิล, แชร์รอน. (2554). *ย่อโลกทุนนิยม*. ปกรณ์ เลิศเสถียรชัย (แปล). กรุงเทพฯ: มูลนิธิเด็ก.

คอร์ปุส, โอ.ดี. (2556). *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของฟิลิปปินส์*. สีดา สอนศรี (แปล). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

จุฬากรณ์ มาเสถียรวงศ์. (2549). เปิดตำนานกาแฟเอี๊ยะแซ: "สภากาแฟร่วมสมัย บนวิถีชาวจีนในไทย". ใน สุภางค์ จันทวานิช (บรรณาธิการ). *สำเพ็ง: ประวัติศาสตร์ชุมชนชาวจีนในกรุงเทพฯ* , หน้า 273-284. กรุงเทพฯ: ศูนย์จีนศึกษา สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

โจเซฟ, เอส.จี. (2554). *อมตะกาแฟ: เครื่องดื่มที่คนทั่วโลกหลงใหล*. กรุงเทพฯ: ดวงกมล พับลิชชิ่ง.

ฉลอง สุนทราวาณิชย์. (2529). การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หลังการเข้ามาของระบบอาณานิคม. *เอเชียปริทัศน์ 7(2)*, 53-63.

ดารินทร์ อินเหมือน. (2547). *การสร้างสภาวะสมัยใหม่ บทบาทของเหตุผลและการวิพากษ์เหตุผล*. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต สาขามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ.

ทรอคคี, คาร์ล เอ. (2552). โครงสร้างทางการเมืองในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้าและต้นคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ. ใน ทาร์ลิ่ง, นิโคลัส (บรรณาธิการ). *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ฉบับเคมบริดจ์ เล่มสาม จากประมาณค.ศ. 1800 ถึงทศวรรษ 1930,* หน้า 110-183. มัทนา เกษกมล และมัทนี เกษกมล (แปล). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ทวีศักดิ์ เผือกสม. (2555). *ประวัติศาสตร์อินโดนีเซีย รัฐจารีตบนหมู่เกาะ ความเป็นสมัยใหม่แบบอาณานิคมและสาธารณรัฐแห่งความหลากหลาย*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

ธิดา สาระยา. (2554). *ประวัติศาสตร์มหาสมุทรอินเดีย*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

ธีรยุทธ บุญมี. (2546) . *โลก MODERN & POST MODERN*. กรุงเทพฯ: สายธาร.

ธีรยุทธ บุญมี. (2547) . *ประชาสังคม (CIVIL SOCIRTY)*. กรุงเทพฯ: สายธาร.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2538). *ปากไก่และใบเรือ ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรม ต้นรัตนโกสินทร์*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์.

บราเซียร์, คริส. (2550). *คู่มือศึกษาประวัติศาสตร์โลกฉบับไม่งี่เง่า*. ประสิทธิ์ ตั้งมหาสถิตกุล กรุงเทพฯ .(แปล):คบไฟ.

บันทึกรายวันของเซอร์ จอห์น เบาริง และสนธิสัญญาเบาริง. (2556). นันทนา ตันติเวสส (แปล). นนทบุรี: โครงการเลือกสรรหนังสือ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

เบนดา, แฮรี่ เจ. (2520). โครงสร้างประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์. นิธิ เอียวศรีวงศ์ (แปล เก็บความ). *จุลสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์* 1*(1)*, 11-38.

ปณิธี เหล็กกล้า. (2548). *บทบาทของเซอร์โทมัส แสตมฟอร์ด แรฟเฟิลส์ ในการปกครองชวา ระหว่าง ค.ศ.1811-1816*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

ปาลเลกัวซ์, มงเซญอร์. (2552). *เล่าเรื่องกรุงสยาม*. สันต์ ท. โกมลบุตร (แปล). พิมพ์ครั้งที่ 4. นนทบุรี: ศรีปัญญา.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และเบเคอร์, คริส. (2542). *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*. พิมพ์ครั้งที่ 2. เชียงใหม่: ตรัสวิน (ซิลค์เวอร์มบุคส์).

ฟุลเชอร์, เจมส์. (2554). *ทุนนิยม: ความรู้ฉบับพกพา*. ปกรณ์ เลิศเสถียรชัย (แปล). กรุงเทพฯ: โอเพ่นเวิลด์ส.

ลาลูแบร์, มองซิเออร์ เดอ. (2552). *จดหมายเหตุลาลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม*. สันต์ ท. โกมลบุตร (แปล). พิมพ์ครั้งที่ 3. นนทบุรี: ศรีปัญญา.

ศรินธร รัตน์เจริญขจร. (2544). *ร้านกาแฟ: ความหมายในวัฒนธรรมไทยยุคบริโภคนิยม*. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต สาขามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ส. พลายน้อย. (2554). *พฤษนิยาย*. กรุงเทพฯ: ยิปซี.

สมภพ มานะรังสรรค์. (2544). *แนวโน้มพัฒนาการเศรษฐกิจไทยในช่วงก่อนและหลังการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สยามธุรานุรักษ์, พระ (แอ็ม อา เดอ เกรอัง). (2543). *ราชอาณาจักรสยาม*. นนทบุรี: ต้นฉบับ.

สแตนเดจ, ทอม. (2553). *ประวัติศาสตร์โลกใน 6 แก้ว*. คุณากร วาณิชย์วิรุฬห์ (แปล). พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: มติชน.

อนุรัตน์ วัฒนาวงศ์สว่าง. (2555). กาแฟสมัยใหม่ รสนิยมร่วมสมัย. *สารคดี* 28*(327)*, 74-115.

อัญชลี สุสายัณห์. (2552). *ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.* พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์.

เอลสัน, โรเบิร์ต อี. (2552). ภาวะการพาณิชย์ระหว่างประเทศ รัฐ และสังคม อันส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคม. ใน ทาร์ลิ่ง, นิโคลัส (บรรณาธิการ). *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ฉบับเคมบริดจ์ เล่มสาม จากประมาณค.ศ. 1800 ถึงทศวรรษ 1930,* หน้า 184-275. มัทนา เกษกมล และมัทนี เกษกมล (แปล). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

Ashcroft, B.; Griffiths, G. & Tiffin, H. (2000). *Post-Colonial Studies: The Key Concept*. Second Edition. London and New York: Routledge.

Banks, M. M.; McFadden, C.; & Atkinson C. (2004). *The world Encyclopedia of Coffee*. London: Lorenz Books.

Bulbeck, D.; Reid, A.; Chengtan, L.; & Wu, Y. Q. (1998). *Southeast Asian Exports Since the 14 th Century Cloves, Pepper, Coffee, and Sugar*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.

Chaudhuri, K.N. (2006). *The Trading World of Asia and the English India Company 1660-1760*. Cambridge: Cambridge University Press.

Cowan, B.. (2005). *The Social Life of Coffee The Emergence of the British Coffeehouse. New Heaven and London:* Yale University Press.

Evers, H. (1975). *Modernization in South-East Asia.* Oxford: Oxford University Press.

Fasseur, C. (1994). *The Politics of Colonial Exploitation: Java,The Dutch, and the Cultivation System. Translated from the Dutch by R.E. Elson and Ary Krall. Itaca: SEAP, Cornell University.*

Geertz, C. (1963). *Agricultural Involution: The Processes of Ecological Change in Two Indonesian Towns*. Los Angeles and London: The University of California Press อ้างถึงใน ทวีศักดิ์ เผือกสม. 2555. *ประวัติศาสตร์อินโดนีเซีย รัฐจารีตบนหมู่เกาะ ความเป็นสมัยใหม่แบบอาณานิคมและสาธารณรัฐแห่งความหลากหลาย.* พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

Tanetsakulwatana, B. (2009). *The Coffee Culture: Meaning in the Sphere of Vietnamese Consumerism.* M.A. Thesis (Southeast Asian Studies) Graduate School Chulalongkorn University, Bangkok.